

فصل اول

راهنمای تدریس ۱

(کلیات)

نظرها و توصیه‌های صدها آموزگار مجرب، صاحب نظران و کارشناسان امر تعلیم و تربیت است، متخصصان تعلیم و تربیت دینی را بر آن داشته است تا با برنامه‌ریزی دقیق و مطالعه‌ی جامع‌الاطراف در این زمینه، دست به کار تهیه‌ی برنامه‌ای نوین برای تعلیم و تربیت دینی شوند.

در این مورد تلاش‌های فراوانی صورت گرفته است و «هدیه‌های آسمان» اولین محصول این اقدام مبارک است.

چند کلمه درباره‌ی هدیه‌های آسمان (برنامه‌ی درسی تعلیم و تربیت دینی دوره‌ی ابتدایی)

ویژگی‌های برنامه‌ی درسی تعلیم و تربیت دینی دوره‌ی ابتدایی عبارت‌اند از:

اتکا بر راهنمای برنامه‌ی درسی: برنامه‌ی درسی هدیه‌های آسمان، اولین برنامه‌ی درسی رسمی در حوزه‌ی تعلیم و تربیت دینی در کشور قلمداد می‌شود و کتاب‌های هدیه‌های آسمان نیز بر اساس این راهنمای برنامه‌ی درسی مصوب تهیه شده‌اند.

این راهنما شامل اهداف کلی دوره، اهداف هر پایه، تعمیم‌های هر پایه و مفاهیم جزئی آن، شیوه‌ی ارزش‌یابی و اصول حاکم بر سازماندهی محتوا و روش کلی تدریس است؛ بنابراین در تمامی مراحل، از برنامه‌ریزی تا تألیف؛ تمامی خطوط اصلی و کلی و نیز جزئیات مربوط به اهداف موردنظر بوده است و لذا کتاب از یک روند مشخص و از پیش تعیین شده که تا پایان دوره‌ی ابتدایی امتداد دارد و در دوره‌های بعدی باید در قالب دیگری دنبال شود، پیروی می‌کند؛ به همین علت، به راحتی قابل دفاع و نیز به سهولت قابل نقد و بازنگری است.

توجه به رویکردهای جدید در تعلیم و تربیت: شیوه‌های نو در تعلیم و تربیت، بر افزایش مشارکت دانش‌آموز در امر یادگیری و ایجاد فرصت‌های مناسب برای حضور فعال او در همه‌ی

کودکی آغاز همه‌ی حرکت‌ها و تلاش‌ها برای زیستن است؛ مرحله‌ای که باید آن را به خودی خود، به رسمیت شناخت؛ زیرا کودک، انسانی است مستقل با بهترین و ناب‌ترین خصوصیات و احساسات انسانی.

با این همه، کودکی، مقدمه‌ی جوانی و بزرگسالی است و اساس زندگی بزرگسالی، به کیفیت این دوره بستگی دارد. این کیفیت نیز به چگونگی تعلیم و تربیت در این دوران، وابستگی کامل دارد. در این دوره است که شخصیت، منش و رفتار کودک (به‌ویژه رفتارهای اجتماعی وی) بر اثر ارتباط او با سایرین شکل می‌گیرد. بی‌دلیل نیست که پیشوایان دینی بیش و پیش از هر چیز، به دوره‌ی کودکی توجه داشته و راهنمایی‌های لازم را در این باره ارائه کرده‌اند.^۱

تاریخچه

در میان انواع مواد درسی مختلف، درس دینی جزء جدایی‌ناپذیر برنامه‌ی درسی مدارس ما به‌شمار می‌رود. این اهمیت حتی پیش از انقلاب اسلامی نیز به خوبی احساس می‌شده است و کسانی بوده‌اند که با تلاش‌های پرثمر آنان، نهاد آموزش و پرورش رسمی آن زمان کشور، به گنج‌نیدن ماده‌ی درسی با عنوان «دینی»، مجاب یا مجبور می‌شده است. در این میان، یاد و خاطره‌ی بزرگانی چون استاد شهید مطهری، مرحوم شهید دکتر بهشتی و مرحوم شهید دکتر باهنر همواره برای دست‌اندرکاران نظام آموزشی کشور و دانش‌آموزان و معلمان، زنده و جاوید است.

در سال‌های اخیر، توجه به نیازهای نو در عرصه‌ی آموزش دین، رویکردهای جدید در امر آموزش، توجه بیش از پیش به جنبه‌های نگرشی آموزه‌های دینی، لزوم بهره‌گیری از روش‌های نوین در تعلیم و تربیت دینی و به‌کارگیری تربیت دینی به منظور شکل‌گیری رفتارهای دینی و تقویت احساس دینی از طریق شناخت دین و تفکر در آن و ... که همه برخاسته و برگرفته از

۱- برای نمونه به گفتاری از امیر مؤمنان - علیه‌السلام - توجه می‌کنیم: هرکس در دوران کودکی تعلیم نبیند، در بزرگسالی روی تکامل و پیشرفت را نخواهد دید.

صحنه‌های یادگیری تأکید دارد. فعالیت‌های گروهی و آموختن کودکان از یک‌دیگر، فراهم کردن امکان بروز خلاقیت و ابتکار برای دانش‌آموزان، ایجاد زمینه‌ی برقراری پیوند بین آموخته‌های خود در دروس مختلف (تلفیق) و ...، از دیگر نکات مورد توجه در این برنامه‌اند.

توجه بیشتر به جنبه‌های عاطفی، نگرشی و تأکید بر عمل: تلاش برای تأکید بر جنبه‌های نگرشی و عاطفی تعلیم دینی، به‌منظور فراهم ساختن مقدمات عمل به باورها، یکی از ویژگی‌های مهم برنامه‌ی هدیه‌های آسمان است.^۱

توجه به توانایی‌ها و محدودیت‌های رشد شناختی کودکان: اجتناب از به‌کار بردن زبان استدلالی خشک و پرهیز از طرح صرف موضوعات و مفاهیم انتزاعی و غیر ملموس برای دانش‌آموزان از طرفی و برقراری پیوند بین آموزش و زندگی روزمره‌ی کودکان از سویی دیگر، از ویژگی‌های برنامه‌ی جدید است.

اجتناب از ارائه‌ی مفاهیم سنگین و پیچیده برای کودکان: یکی از اصول مهم حاکم بر سازماندهی محتوای برنامه، توجه کامل به توانایی‌ها و خصوصیات ذهنی، عاطفی، اجتماعی و بدنی کودکان در دوره‌ی ابتدایی است. در این برنامه با توجه به ویژگی‌های روانی کودکان، از محسوسات و نمونه‌های عینی برای پرورش تفکر کودکان استفاده شده و از طرح بی‌موقع مطالب انتزاعی، خشک و غیر ملموس دوری شده است.

توجه بیش از پیش به زبان کودک: ادبیات کودکان، آموزه‌های ارزنده‌ای را در اختیار برنامه‌ریزان و مؤلفان کتاب‌های درسی قرار می‌دهد تا با بهره‌گیری از آن‌ها بتوانند به زبان کودکان بیش از پیش نزدیک شوند و کلام خود را به زبان آنان نزدیک کنند. مفاهیم مندرج در هدیه‌های آسمان تا حدّ ممکن، بر استعداد خیال در کودکان تأکید دارد و نیز در جای جای راهنمای معلم، بر رسمیت شناختن عناصر خیالی ذهن کودکان تأکید می‌شود اما به‌گونه‌ای که آرام‌آرام بتوانند به تفکر و تعقل بپردازند و خویشتن

را با عالم گسترده و زیبای تخیل دلخوش نکنند.

ایجاد فرصت یادگیری و امکان تفکر و فعالیت بیشتر

برای دانش‌آموز: این امر، از چند جنبه می‌تواند مهم باشد: اول این که درگیری دانش‌آموزان در جریان یادگیری، موجب عمیق‌تر و پایدارتر شدن آموخته‌های آنان می‌شود؛ دوم این که معلم را یاری می‌دهد تا برای ارزش‌یابی پیشرفت یادگیری آنان، هم به فرایند و هم به محصول توجه کند و به نتایج بهتری دست یابد؛ سوم این که به واسطه‌ی فعالیت بیشتر در امر یادگیری، در دانش‌آموزان احساس خوب و خوشایندی ایجاد می‌کند که به‌ویژه برای درس دینی، فوق‌العاده حائز اهمیت است.

تهیه‌ی کتاب کار دانش‌آموز: برای درس‌هایی مانند علوم، ریاضیات و زبان‌آموزی، تاکنون دفترچه‌های تمرین و کتاب‌های کار فراوانی تهیه شده و تجربه‌ی سالیان دراز متخصصان در این زمینه‌ها قابل توجه است اما درمورد درس دینی، بی‌شک چنین تجربه‌ای وجود ندارد و این اولین بار است که در کنار کتاب درسی و راهنمای معلم، کتاب کار نیز تهیه می‌شود. کتاب کار هدیه‌های آسمان در قالبی نو و به گونه‌ای متفاوت با سایر کتاب‌ها عرضه گردیده است. (در این باره به توضیحات مفصل درباره‌ی کتاب کار در همین کتاب مراجعه کنید).

تغییر اساسی در نظام ارزش‌یابی: در این برنامه، محفوظات دانش‌آموزان اهمیتی ندارد و مسئله‌ی مهم، تغییر نگرش‌ها، تقویت احساس دینی و توانایی یادگیرندگان در اظهار فهم و درک خود از مفاهیم دینی است؛ بنابراین، آزمون‌های کتبی و شفاهی، تنها آشکال و ابزار ارزش‌یابی آموخته‌های دانش‌آموزان نیستند بلکه به منظور برآورد کمیت و کیفیت تحقق انتظارات برنامه، تمامی فعالیت‌های دانش‌آموزان در موقعیت‌های مختلف یادگیری، مورد توجه معلم قرار می‌گیرند. (در این باره به توضیحات مفصل درباره‌ی ارزش‌یابی در همین کتاب مراجعه کنید).

۱- در این جا مقصود از عمل، تعبیر عمل‌گرایانه‌ی آن نیست. در فرهنگ اسلامی، عمل حاصل ایمان و باوری است که در نتیجه‌ی معرفت و شناخت صحیح و کامل حاصل می‌آید. از طرفی، عمل با «مهارت» صرف نیز کاملاً متفاوت است. مهارت می‌تواند توانایی حاصل از دانش، بدون واسطه‌ی ایمان و اعتقاد قلبی باشد؛ حال آن‌که عمل، برخاسته از باورها و اعتقادات است.

توجه به هنر، برای ترسیم چهره‌ی زیبای الگوهای دینی: توجه به جنبه‌های زیبایی‌شناختی، رکن آموزش دینی است؛ برای این که در درجه‌ی اول فطرت زیباپرست دانش‌آموزان مورد توجه قرار گیرد و پرورش یابد؛ دوم این که از دین و آموزه‌های

آن، تصویری زیبا در ذهن آنان به وجود آید و سوم، چهره‌ی زیبایی از الگوهای رفتاری و شخصیت پیشوایان و راهنمایان بزرگ دینی بر پرده‌ی جان و اندیشه‌ی آنان نقش بندد.

اصول حاکم بر برنامه‌ی تعلیم و تربیت دینی دوره‌ی ابتدایی

○ ادیان الهی ارائه دهنده‌ی معیارهایی هستند که هر فرد می‌تواند آن‌ها را برای ارزش‌یابی آگاهانه‌ی آنچه در زندگی روزمره‌ی وی اتفاق می‌افتد، به کار گیرد. این معیارها مهم‌ترین مفاهیمی هستند که در فرایند تعلیم و تربیت دینی، باید باز شناخته شده و کارکرد هر یک به خوبی لمس شود. با این تلقی، تربیت دینی ابزاری مهم برای رشد تفکر و پرورش شخصیت انسان به شمار می‌آید اما به نظر ما، از دیدگاه فلسفه‌ی تعلیم و تربیت اسلامی، از آن‌جا که انسان موجودی فعال و اندیشمند است، به آن گروه از روش‌های تربیتی که به شاگردان مجال فعالیت و به کار گرفتن توانایی‌هایشان را می‌دهند توجه می‌شود.

○ در حوزه‌ی شیوه‌های تربیتی، یکی از اعتقادات صحیح رایج در میان متخصصان این است که می‌توان به بچه‌ها فرصت داد تا خود به تنهایی در این باره و در مورد ماهیت زندگی (از جمله بعد غیرمادی آن) به جست‌وجو بپردازند. مطابق این دیدگاه، پرورش روح جست‌وجوگری درباره‌ی ماهیت زندگی، هدف تربیتی بزرگی است. هدفی که اگر تحقق یابد، آدمی را برای یک عمر بهره‌مندی از آنچه دین به عنوان یک منبع وثیق در اختیار او قرار می‌دهد، آماده می‌کند؛ به او احساس نیاز و توان طلب می‌دهد و او را به فردی فعال مبدل می‌سازد که توان انتخاب و تصمیم‌گیری دارد.

○ این گونه است که تعلیم و تربیت دینی

✓ به نیازها و علایق دانش‌آموزان توجه می‌کند؛

✓ برای تجارب شخصی قبلی و فعلی آن‌ها اهمیت فراوان

قائل می‌شود؛

✓ به فهم و درک دانش‌آموزان توجه می‌کند؛

✓ درصدد انتقال صرف معلومات و نتایج تجارب دیگران

به ذهن آن‌ها نیست؛

✓ به تغییرات کیفی بیش از تغییرات کمی اهمیت می‌دهد؛

✓ فرایند آموزش را نیز همچون محصول یادگیری، مهم

تلقی می‌کند.

○ سه اصل مهم!

فرایند محوری: تربیت دینی به دنبال آن است که تسهیلات

و شرایط مساعدی برای رشد تفکر دینی در دانش‌آموزان فراهم

کند. به این ترتیب، آشنایی با معارف دینی، هدفی میانی و زیستن

دینی انسان، هدف اصلی خواهد بود. از آن‌جا که مسائل زندگی

انسان نامحدودند و هیچ‌گاه نمی‌توان همه‌ی آن‌ها را آموزش داد،

لازم است دانش‌آموختگان، فرایند یادگیری را به خوبی آموخته

باشند تا در مواجهه با هر مسئله‌ی تازه‌ای، راه حل مناسب آن را

پیدا کنند و جریان یادگیری را تداوم بخشند. همچنین، باید توجه

داشت که فرایند و مسیر، بر کیفیت نتیجه هم اثر می‌گذارد. احساس

و نگرش فرد در مورد موضوع یادگیری نیز تا حد زیادی تحت

تأثیر چگونگی طی مسیر یادگیری است؛ بنابراین، باید به افراد

کمک کرد تا نسبت به فرایند یادگیری و آموخته‌هایشان، احساس

خوب و خوشایندی داشته باشند. بر این اساس، توصیه می‌شود

که به فرایند یادگیری بیش از پیش توجه شود؛ چرا که فقط نتیجه‌ی

یادگیری نیست که اهمیت دارد بلکه آنچه طی فرایند آموزش اتفاق

می‌افتد، نیز از اهمیت فراوان برخوردار است.

دانش‌آموز محوری: تربیت دینی براساس التفات به ماهیت

رشد کودک و اعتقاد به خوبی ذاتی انسان‌ها در برنامه‌ریزی درسی،

شخصیت، نیازها و تعلقات شاگردان را همواره مدّ نظر قرار می‌دهد.

بدین ترتیب، به کودکان نه به عنوان بزرگسالان کوچک‌اند

بلکه به مثابه‌ی موجوداتی که مراحل مختلف رشد را طی می‌کنند،

نگریسته می‌شود. از طرفی، هیچ دو کودکی شبیه به هم نیستند.

کودکان از نظر آگاهی، ویژگی‌های شخصی، قابلیت‌ها و توانایی‌ها،

علاق و امیالی که کسب کرده‌اند، با هم تفاوت دارند؛ بنابراین، تصور این که همه‌ی آن‌ها باید تحت آموزش و پرورشی یکسان قرار گیرند، نادرست است و به جای آن، باید کمک به فراگیرندگان برای درک تجربه‌ی زندگی مورد تأکید قرار گیرد. از این رو، فراهم ساختن فرصت مشارکت فعال دانش‌آموزان در جریان آموزش و یادگیری بسیار مهم است؛ چرا که به دانش‌آموز کمک می‌کند تا حد امکان، خودش جست و جو، فکر و عمل کند و با توجه به تجارب و یافته‌های قبلی و فعلی خود، به نتیجه برسد و معلم هم با راهنمایی‌های مناسب، او را در این راه یاری رساند. به این ترتیب، به کارگیری روش‌های یادگیری از طریق همیاری (شرکت دانش‌آموزان در فعالیت‌های آموزشی به عنوان یکی از اعضای گروه) و بهره‌گیری از شیوه‌های فعال تدریس، که از طریق آن، دانش‌آموزان با هدایت معلم و فعالیت ذهنی و عملی خود، به نتیجه می‌رسند، از راهبردهای اساسی فرایند یادگیری در تعلیم و تربیت دینی بصیرت‌گراست.

تأکید بر تفکر و ردّ رویکرد ذهن‌گرا (انبوه‌سازی مفاهیم دینی در ذهن دانش‌آموزان): در تعلیم و تربیت دینی، انباشتن ذهن دانش‌آموزان، از دانستنی‌ها، اطلاعات و مفاهیمی دینی بدون آن که هیچ تمایلی برای به عمل درآوردن آن‌ها وجود داشته باشد و نیز، تأکید بر اعمال و مهارت‌های فاقد پشتوانه‌ی آگاهی و نگرش، به کلی رد می‌شود. مفاهیم و موضوعات باید به نحوی ادراک شوند که قابلیت کاربرد و انتقال به زندگی روزمره‌ی یادگیرنده را داشته باشند. به علاوه، چنین دانشی باید موجبات ایجاد و تقویت احساس مثبت و خوشایند نسبت به مفاهیم دینی و گرایش به انجام دادن اعمال دینی را فراهم آورد. بدین ترتیب، در تعلیم و تربیت دینی، اهداف شناختی نیز

اهمیت ویژه‌ی خود را حفظ می‌کنند ولی نه به این صورت که تنها اطلاعاتی پراکنده و بدون ارتباط با سایر مفاهیم موجود در بافت ذهنی یادگیرنده باشند. آنچه انبوه‌سازی مفاهیم تعلیم و تربیت^۱ (یعنی آموختن مجموعه‌ای از مفاهیم برای بازگو کردن آن در آینده) نامیده می‌شود، مطرود است^۲. بدین ترتیب، از دانش‌آموزان خواسته نمی‌شود که بفهمند بلکه فقط باید اطلاعات ارائه شده توسط معلم را حفظ کنند^۳. اگر به معلمان به عنوان توزیع‌کنندگان دانش و به دانش‌پژوهان به دید دریافت‌کنندگان منفعل نگریسته شود، راه برای پذیرش بی‌قید و شرط هر آنچه ارائه می‌گردد، هموار می‌شود و انفعال دانش‌پژوهان، آن‌ها را از ایفای نقش خلاق در تحلیل و ایجاد موضوعات یا در قضاوت‌ها و تصمیم‌گیری‌ها باز می‌دارد؛ بدین ترتیب، هم برنامه‌ریزان و هم معلمان باید تا حد ممکن اطلاعات خود را از جامعه - یعنی جایی که در آن هم می‌توانند یاد بگیرند و هم آموخته‌های خود را به کار برند - اتخاذ کنند و تعلیم و تربیت را صرفاً با دید اطلاع‌رساندن به مردم ننگرند بلکه به آن به عنوان نیرویی که بر زندگی و تعیین مسیر حیات آدمی تأثیر می‌گذارد، نگاه کنند.

برخی دیگر از اصول مورد توجه در برنامه

- توجه به توانایی‌ها و محدودیت‌های رشد شناختی و رشد تفکر دینی کودکان دبستانی^۴
- تلاش برای مرتبط کردن آموزش‌های دینی دانش‌آموزان با زندگی روزمره‌ی آن‌ها (به گونه‌ای که آموزش‌ها از زندگی دانش‌آموزان شروع و به زندگی آن‌ها ختم شوند)
- تلاش برای فراهم کردن زمینه‌های مناسب، به منظور استنباط و نتیجه‌گیری خود دانش‌آموزان از مطالب و موضوعات و پرهیز از انباشتن کردن ذهن آن‌ها از مفاهیم و اطلاعات دینی

۱- اصطلاحی که پائولو فریره از آن استفاده می‌کند.

۲- الامام الصادق (ع): لیس العلم بکثرة التعلم انما هو نور يقع فی قلب من یرید الله ان یهدیه فاذا اردت العلم فاطلب اولاً فی نفسک حقیقة العبودية و اطلب العلم باستعماله و استفهم الله یرفهمک؛ امام صادق (ع): دانش به فراوانی آموختن نیست بلکه نوری است که در دل آن که خدا هدایتش را بخواهد، می‌تابد. پس هرگاه در بی دانش بودی، ابتدا جوهره‌ی بندگی را در جانت بجوی و با به کار بستن دانش، آن را به دست آور و فهم را از خدا بطلب تا به تو بفهماند. (علم و حکمت در قرآن و حدیث، حدیث ۳)

۳- گاهی اوقات ما «دانستن این که» را با «تصویر کامل دانستن» (دانستن چگونه؟) خلط می‌کنیم؛ در نتیجه، به صرف داشتن شاگردانی با مغزهای انباشته از انواع اطلاعات تصور می‌کنیم که کار پایان یافته است اما در واقع، دانستن، دانش فنی یا توانایی انجام دادن و عمل کردن بر اساس اطلاعات را نیز شامل می‌شود. به یک معنا این اشتباه همان مسئله‌ی قدیمی جدایی نظریه‌ی دانستن از عمل (انجام دادن) است.

۴- برای آشنایی بیشتر با این موضوع به مقاله‌ی «ویژگی‌های تفکر دینی کودکان»، نوشته‌ی سعید راصد از کتاب مجموعه مقالات تعلیم و تربیت دینی - انتشارات نهج، مراجعه کنید.

- بهره‌گیری از هنرهای جذاب برای دانش‌آموزان این دوره
- استفاده از بیان غیرمستقیم در آموزش مفاهیم (به‌ویژه مفاهیم اخلاقی)
- پرهیز از بیان نکاتی که طرح آن‌ها به دلیل رشد ناکافی دانش‌آموزان، موجب برداشت‌های ناصحیح می‌شود
- تلاش برای ایجاد امید، شادی و نشاط به هنگام ارائه‌ی آموزش‌های دینی و پرهیز از ایجاد اضطراب و صدمات روحی و روانی در دانش‌آموزان
- ترسیم چهره‌ای واقعی، صمیمی و قابل تحقق از شخصیت، رفتار و زندگی پیامبر اسلام (ص) و معصومین (ع)
- تلاش برای پرورش حس زیبایی‌شناسی دانش‌آموزان و

برای خواندن

یک سؤال: مطابق راهنمای برنامه‌ی تعلیم و تربیت دینی دوره‌ی ابتدایی، یکی از راهبردهای اجرایی تطابق برنامه‌ی درسی و محتوای آن با دانش‌آموزان متوسط، عبارت است از توجه به رشد شناختی دانش‌آموزان و مراحل آن؛ در این باره توضیحاتی ارائه کنید. همچنین بفرمایید که اهمیت ایجاد جاذبه و زمینه‌سازی برای آموزش پایه‌های پایانی دوره (پایه‌های چهارم و پنجم) بر چه مبنایی تعیین شده و مبنای این باید‌ها و نباید‌ها کجاست.

بر اساس مطالعات دامنه‌دار علمی، چنان‌که در راهنمای برنامه‌ی درسی ما نیز ملاحظه می‌شود، اعتقاد بر این است که در سال‌های اول، دوم و سوم دبستان، دانش‌آموزان به لحاظ رشد تفکر دینی و فهم مفاهیم آن، ویژگی‌های مشابهی دارند و در این زمینه با محدودیت‌ها و نواقص فراوانی روبه‌رو هستند؛ و بیشتر با احساس و عواطف و تخیلات خلاق خود در این زمینه به تفکر می‌پردازند. لذا آموزش دینی باید به این ویژگی‌ها توجه داشته باشد و مفاهیم دینی را از طریق داستان، شعر، سرود، نقاشی، بازی‌های نمایشی و سایر کارهای هنری مبتنی بر تخیل و احساس که برای خردسالان جذابیت دارند، ارائه کند. کمترین خاصیت این نکته آن است که اولاً تخیل کودکان به نحو صحیحی پرورش می‌یابد و ثانیاً آنان به مفاهیم دینی علاقه‌مند می‌شوند. در مورد پایه‌های پایانی دوره نیز باید گفت که دانش‌آموزان سال‌های چهارم و پنجم در مرحله‌ی تفکر عینی قرار دارند و درک آن‌ها از مفاهیم دینی محدود است اما به سبب رشد نسبی تفکر و برداشت‌هایشان و نیز کسب تجارب دینی بیشتر، نسبت به پایه‌های قبلی در مرحله‌ی بالاتری قرار دارند؛ بنابراین، خوب است در مورد این گروه از یادگیرندگان علاوه بر استفاده از داستان، شعر، سرود و فعالیت‌های هنری و علمی، بخشی نیز به ارتقای معلومات و اطلاعات دینی اختصاص یابد و مطالبی در سطوح نسبتاً بالاتر برای آنان مطرح شود. البته این بدان معنا نیست که رویکرد ما در این پایه‌ها دست‌خوش تغییر شود. ما در هر صورت و برای تمامی پایه‌ها به عنوان یک اصل، به اجتناب از طرح مسائل پیچیده و ملال‌آور و مباحث نظری و استدلالی بی‌روح و خشک معتقدیم و درصدد آنیم که مباحث و مطالب را در قالب الگوها و نمونه‌های قابل درک و ملموس با زبانی ساده و قابل فهم به دانش‌آموزان عرضه کنیم.

اهداف کلی تعلیم و تربیت دینی در دوره‌ی ابتدایی در یک نگاه

● قلمرو دانش‌ها	● قلمرو نگرش‌ها	● قلمرو مهارت‌ها
۱- آشنایی با مهربانی، بخشنده‌گی، دانایی، توانایی و یگانگی خداوند	۱- محبت و علاقه‌مندی نسبت به خداوند	۱- برقراری ارتباط با خدا از طریق دعا و نماز
۲- آشنایی با معنا و مفهوم ساده‌ی پیامبری و امامت	۲- محبت و احترام نسبت به پیامبران، معصومین - علیهم‌السلام - و اولیای دین	۲- تلاش برای درس گرفتن از سیره‌ی پیامبران و ائمه‌ی معصومین - صلوات‌الله علیهم -
۳- آشنایی با معنا و مفهوم ساده‌ی معاد و جهان آخرت	۳- گرایش به انجام دادن کارهای نیک و دوری از بدی‌ها	۳- تلاش برای انجام دادن کارهای نیک، آداب دینی و دستورات اخلاقی و دوری کردن از بدی‌ها
۴- آشنایی با مهم‌ترین امور اخلاقی و آداب اسلامی موردنیاز در زندگی کودک	۴- تمایل به انجام دادن آداب اسلامی و دستورات اخلاقی اسلام	۴- همکاری و مشارکت در برپایی مراسم دینی و انقلاب اسلامی
۵- آگاهی از برخی از مهم‌ترین مراسم اجتماعی دین اسلام و انقلاب اسلامی	۵- گرایش و علاقه‌مندی به مشارکت در مراسم دینی و مراسم مربوط به انقلاب اسلامی	۵- تلاش برای قرائت و فهم قرآن
۶- دانستن برخی اطلاعات اولیه و ساده‌ی قرآنی	۶- علاقه‌مندی به تلاوت و فهم قرآن کریم	۶- تلاش برای عمل کردن به احکام شرعی
۷- دانستن برخی احکام شرعی موردنیاز کودک	۷- تمایل به عمل کردن به احکام شرعی	

سرفصل‌های برنامه‌ی تعلیم و تربیت دینی در پایه‌های مختلف

پایه‌ها موضوعات	پایه‌ی دوم	پایه‌ی سوم	پایه‌ی چهارم	پایه‌ی پنجم
خداشناسی	- مهربانی خدا - نعمت‌های الهی - دعا راه گفت و گو با خداوند	- بخشندگی خدا - نیازمندی انسان به نعمت‌های الهی - شکرگزاری در برابر نعمت‌های خداوند	- دانایی و توانایی خداوند - دانایی و توانایی خدا، مایه‌ی دلگرمی انسان - دعا‌های قرآنی	- یگانگی و بی‌همتایی خداوند - دعا‌های معصومین - علیهم‌السلام -
پیامبری	- پیامبران بزرگ الهی - مهربانی پیامبر اسلام (ص) با کودکان	- حضرت ابراهیم، یکی از پیامبران بزرگ الهی - پیامبر اسلام (ص) در کودکی - آسیه، نمونه‌ی زنان مؤمن	- حضرت موسی، یکی از پیامبران بزرگ الهی - اخلاق و رفتار پیامبر اکرم (ص) با خویشان - حضرت خدیجه (س) نمونه‌ی زنان مؤمن	- حضرت عیسی، یکی از پیامبران بزرگ الهی - اخلاق و رفتار پیامبر اکرم (ص) - حضرت مریم (س)، نمونه‌ی زنان مؤمن
امامت	- ائمه‌ی اطهار (ع)، بهترین انسان‌ها - اهل بیت پیامبر (ع) - امامان اول، دوم و سوم - امام دوازدهم	- امامان چهارم و پنجم و هشتم - امام زمان (ع) - حضرت زهرا (س)، برترین زن و مادر - حضرت زینب (س)، قهرمان کربلا	- امامان هفتم و هشتم و نهم - مهربانی امام زمان به شیعیان	- امامان دهم و یازدهم و دوازدهم - وظایف شیعیان در زمان غیبت امام زمان (ع) - معنای امامت - امام خمینی (ره)، از پیروان ائمه (ع) در زمان معاصر
جهان آخرت		- تناسب عمل و نتیجه در زندگی - جهان آخرت، محل پاداش و جزا - بهشت و جهنم، جزای اعمال نیک و بد در جهان آخرت	- آگاهی خداوند از همه‌ی اعمال ما ؛ - حتی آن‌هایی که دیگران ندیده‌اند - ثبت و ضبط همه‌ی اعمال ما در دنیا	- بهشت و جهنم، جایگاه نیکوکاران و بدکاران در جهان آخرت - معاد، یکی از اصول دین
قرآن	- پیام‌های قرآنی	- پیام‌های قرآنی	- دعا‌های قرآنی - پیام‌های قرآنی	- قرآن، کتاب دینی مسلمانان
آداب و اخلاق	- آداب سلام کردن - پاکیزگی - خوردن - آشامیدن	- حجاب و پوشش اسلامی - نظم و ترتیب - احترام گذاشتن به پدر و مادر و معلم - حفظ طبیعت و مراقبت از آن	- داشتن رفتار مناسب با خویشان، دوستان و همسایگان - دوست خوب - کمک کردن به دیگران	- آداب سخن گفتن - برنامه‌ریزی - صرفه‌جویی
احکام	- وضو - نماز دو رکعتی - اوقات اذان	- تکلیف و مقدمات آن - نماز سه و چهار رکعتی - روزه - طهارت - حجاب - تقلید	- نماز آیات - تیمم - نماز جماعت - یادآوری احکام دوم و سوم	- امر به معروف و نهی از منکر - غسل جمعه و نماز جمعه - مال حرام و حلال
مراسم اسلامی	- جشن ولادت پیامبر اکرم (ص) - جشن ولادت امام زمان (ع) - جشن نماز	- ماه رمضان و عید فطر - جشن تکلیف دخترها - روز ولادت حضرت زهرا (س) و روز مادر - عاشورا	- جشن عید مبعث - زیارت - نماز جماعت - حضور در مسجد	- بزرگداشت انقلاب اسلامی - نماز جمعه - عید غدیر

۳. نکاتی کلی درباره‌ی آموزش‌های مربوط به موضوعات هدیه‌های آسمان

موضوع خداشناسی

حرف‌هایی که از بزرگ‌ترها می‌شنود، ممکن است خدا را جسم نداند اما با این حال، باز با مصادیق عینی نظیر نور، صاعقه و امثال آن درباره‌ی او سخن بگوید.

به‌طور کلی، تصور کودکان درباره‌ی خدا، آمیخته‌ای از تخیل و تجسم است اما به هر حال، این تصورات باعث می‌شود که کودک بتواند با خدا رابطه برقرار کند. در نهایت، مطمئناً زمانی فرا می‌رسد که کودک در اثر رشد توانایی‌های ذهنی و دریافت آموزش‌های مناسب، باورهای ساده و بنیادین خود را مورد نقد و بازنگری قرار دهد و به درکی عمیق‌تر برسد.

از آن‌جا که کودک در این دوره، نمی‌تواند از خداوند تصویری کاملاً غیرمادی داشته باشد، نباید به هیچ‌وجه درصدد تلقین این مفهوم به وی باشید. هرچه بیشتر درباره‌ی خدای غیرمادی، مجرد یا خدای ... توضیح بدهید، او تصویری مبهم‌تر خواهد داشت اما درعین حال نباید بر تصاویر ذهنی و تصورات وی نیز صحه بگذارید؛ بنابراین، بهتر است بیشتر درباره‌ی زیبایی مخلوقات خدا و مهربان و دوست‌داشتنی بودن او گفت و گو کنید.

درباره‌ی بخش خداشناسی کتاب هدیه‌های آسمان (پایه‌ی چهارم)

معرفی بخش خداشناسی: در پایه‌ی چهارم، تأکید برنامه بر ایجاد و تقویت احساس علاقه و محبت در دانش‌آموز، نسبت به خداوند دانا و تواناست؛ خداوندی که نظاره‌گر ما در همه‌ی احوال و مراقب و دوستدار ماست. او به ما محبت می‌کند و همواره به ما یاری می‌رساند. بر همه چیز تواناست و همه‌ی اختیارات به دست اوست و همه‌ی ما به او محتاجیم. در نهایت، کودک تمایل خواهد داشت با خداوند گفت و گو کند و خواسته‌هایش را با او در میان بگذارد.

آشنا ساختن دانش‌آموزان با صفات دانایی و توانایی خداوند، از مسیر استدلال انجام نمی‌شود بلکه با بیان نمونه‌های ملموس و

نکاتی درباره‌ی آموزش‌های مربوط به خداشناسی به کودکان

هدف غایی تعلیم و تربیت دینی، رشد معنوی کودکان (ایمان و عمل صالح) است؛ رشد معنوی، فراگرفتن ارزش‌ها و رویکردی اندیشمندانه به زندگی، وصل شدن به کس یا چیزی برتر از همه‌ی موجودات و احساسی رشدیابنده است که به زندگی از تولد تا مرگ معنا و مفهوم می‌بخشد؛ احساس وجود رازی در درون زندگی است. رشد معنوی، نگرش مثبت به هستی، همراه با احترام فزاینده به سایر موجودات و در یک کلام، یادگیری برخورداری از ایمان است؛ ایمان به خداوند. این احساس و نیز واکنش نسبت به آن، از جمله اساسی‌ترین مسائل دینی است که در شکل والاتر آن به عنوان احساسی ماوراءطبیعی و مقدس تلقی می‌شود. بدون چنین احساسی، نحوه‌ی نگاه دین به پدیده‌های جهان و روابط آن‌ها قابل درک نخواهد بود. آموزش درباره‌ی خدا و سایر مفاهیم دینی، با دیگر اموری که بین معلم و کودک روی می‌دهد، تفاوت آشکاری دارد. چنین آموزشی، درواقع آموختن زندگی به نوعی دیگر و برخورداری از زیستنی همراه با معنا، امید، تعهدات ارزشمند و تصمیم‌گیری مبتنی بر اندیشه و اراده است.

در مورد آموزش‌های مربوط به خداشناسی به کودکان، نکاتی را باید متذکر شد:

کودک ممکن است خدا را بالاتر از هرکس و هر چیز دیگری بداند اما درعین حال، او را به صورتی مادی تصور کند و درباره‌ی او تفسیری خودمحورانه و عینی ارائه دهد. کودک ممکن است خدا را همانند انسان‌ها دارای دست و پا و رفتارهای انسانی تلقی کند یا در خیال خود، او را در خانه‌ای با مهمان‌های زیاد ببیند و تلقی او چنین باشد که خدا نیز در وقت‌های معینی غذا می‌خورد یا می‌خوابد. کودک شاید خدا را دارای احساساتی انسانی نظیر خوشحالی، ناراحتی، عصبانیت و آرامش بداند و ... گاهی اوقات نیز به واسطه‌ی آموزش‌هایی که به او داده می‌شود و

قابل دسترسی از دانایی و توانایی خداوند و به شیوه‌ای جذاب و غیرمستقیم صورت می‌گیرد تا فرصت‌های مناسبی برای نتیجه‌گیری شخصی و یادگیری مطالب درسی در اختیار آنان قرار دهد.

دانش‌آموز در این بخش می‌آموزد که

● خدای بخشنده و مهربان، دانا و تواناست، همیشه با ماست و ما را تنها نمی‌گذارد.

● خداوند از همه‌ی چیزهایی که برای ما خوب و لازم است، خبر دارد.

● خدای مهربان ما را دوست دارد، همواره به ما محبت می‌کند و به درخواست‌ها و سخنانمان گوش می‌دهد و دوست دارد با او سخن بگوییم.

● امکان گفت‌وگو با خدا و درخواست از او، همیشه برای همه‌ی انسان‌ها فراهم است و اوست که با دانایی و توانایی کامل خود می‌تواند خواسته‌های ما را برآورده سازد.

● دعا، راه سخن گفتن ما با خداوند و بیان خواسته‌های ما

از اوست.

در انتها، دانش‌آموز با بهره‌گیری از نمونه‌هایی از دعا‌های قرآنی، خود نیز در این زمینه، تجربه‌هایی را کسب می‌کند و در قالب دعایی ساده، با خدا سخن می‌گوید.

لازم به یادآوری است که مفاهیم هر یک از دروس این بخش، مبنای آموزش مفهوم درس بعد هستند و به دلیل همین پیوستگی، دروس این بخش، به صورت متوالی و پشت سرهم، با همین ترتیب، تدریس خواهند شد.

اسامی واحدهای درسی

مباحث یاد شده، در کتاب درسی دانش‌آموز، در قالب چهار درس با عناوین زیر ارائه شده‌اند.

درس ۱: لبخندها و گریه‌های من

درس ۲: شامگاه پاییزی

درس ۳: کودکی بر آب

درس ۴: امید من

موضوع پیامبری

نکاتی درباره‌ی آموزش‌های مربوط به پیامبری به کودکان

تجربه نشان داده که تا حدود نه سالگی، تصور بچه‌ها از پیامبر دین خود این است که وی انسانی خوب، مهربان و مفید بوده است. در نظر آنان پیامبر از سایر انسان‌ها مهربان‌تر، فداکارتر و خوش‌اخلاق‌تر است اما اغلب، ظاهر او را شبیه دیگران نمی‌دانند. این نگاه درباره‌ی امامان نیز وجود دارد. البته کودکان ایرانی با توجه به آموزش‌های غیررسمی بیشتری که می‌بینند، جزئیات بیشتری را می‌دانند و با برخی از ائمه، همچون امام حسین و امیرالمؤمنین – علیهما السلام – آشنایی دقیق‌تری دارند.

در تربیت دینی کودکان دبستانی تا پایان این دوره، لازم است آنان بدانند که پیامبران (که آن‌ها را خوب، مهربان، فداکار،

آگاه و ... می‌دانند) با خداوند ارتباط نزدیک داشته‌اند و مردم به تمامی فرمان‌ها و دستورات آن‌ها گوش می‌داده و عمل می‌کرده‌اند. ... و البته این برای دانش‌آموزان کافی است.

در این سنین، باید تلاش کرد که دانش‌آموزان به اولیای دین علاقه‌مند شوند. ذکر داستان‌های ساده و شیرین از رابطه‌ی آن‌ها با کودکان، مهربانی آن‌ها با مردم و حتی حیوانات و قصه‌هایی درباره‌ی کودکی آن‌ها برای دانش‌آموزان بسیار مفید است و از آن مفیدتر، شرکت در مراسم جشن ولادت آن‌هاست. همچنین لازم است بر ویژگی‌های اخلاقی پیامبران، به‌ویژه ویژگی‌هایی که می‌توان آن‌ها را در زندگی امروز کودکان پیاده کرد، تأکید شود. در هر حال، در دوره‌ی ابتدایی به‌ویژه سه سال اول، تأکید بر مفاهیمی مثل عصمت، وحی و معجزه برای دانش‌آموزان مفید نیست.^۱

۱- ذکر داستان برخی معجزات برای بچه‌ها دل‌چسب و اعجاب‌آور است اما مفهوم معجزه در ذهن آنان (حتی تا سنین یازده سالگی) عبارت است از دخالت فیزیکی و مادی خداوند (مثلاً با دستان او) در امور. بدین ترتیب، معجزه، چیزی شبیه تردستی است و به‌طور کلی، عنصر تخیل و توجیهات افسانه‌ای در این باره، بسیار غالب است. به همین جهت، توصیه می‌شود برای تقویت ایمان بچه‌ها به خدا و پیامبران از مفهوم معجزه استفاده نکنید. به هنگام ذکر قصه‌هایی از زندگی پیامبران نیز بر این گونه موارد تأکید نورزید و اگر ذکر چنین مواردی ضرورت دارد، این توانایی را به‌طور مستقیم به خداوند نسبت دهید.

درباره‌ی بخش پیامبری کتاب هدیه‌های آسمان (پایه‌ی چهارم)

معرفی بخش

مبحث پیامبری در پایه‌ی چهارم دبستان، به طرح داستان زندگی حضرت موسی - علیه السلام - و نیز داستان‌هایی از رفتار پیامبر اکرم (ص) با خویشان، نزدیکان و دوستان ایشان اختصاص دارد. در این بخش، همچنین دو شخصیت تابناک تاریخ - یعنی حضرت خدیجه و همچنین آسیه - به عنوان دو بانوی بزرگ تاریخ ادیان الهی، معرفی می‌شوند.

در این بخش، در لابه‌لای مفاهیم مربوط به موضوع پیامبری، دانش آموز نکات اخلاقی و عملی بسیاری را در زمینه‌ی آداب دوستی و رفتار با خویشان و نزدیکان می‌آموزد (توضیح این موارد به طور جداگانه در بخش اخلاق خواهد آمد).

این بخش بر اساس مطالبی که کودکان در سال‌های پیش درباره‌ی رفتار نیک پیامبر اکرم (ص) و یاران ایشان آموخته‌اند، شکل گرفته است. همچنین بیان داستانی درباره‌ی زندگی حضرت موسی - علیه السلام - و تشویق دانش آموزان به دانستن داستان‌های بیشتری در این زمینه (در کتاب کار دانش آموز) در ادامه‌ی معرفی پیامبران بزرگ الهی در سال‌های پیش است. بدین ترتیب، با طرح داستان‌هایی درباره‌ی رفتار این بزرگان و تلفیق این مباحث با مباحث اخلاقی و رفتار عملی، در پی آنیم که دانش آموزان بتوانند الگوی رفتاری مناسبی را برای زندگی خود انتخاب و از آن بهره‌گیری کنند. ساختار داستانی این بخش، این امکان را برای کودکان فراهم می‌آورد که با تفکر درباره‌ی موضوع

داستان و رفتار شخصیت‌های اصلی آن‌ها، به درک عمیق‌تری از مفاهیم نائل شوند.

دانش آموز در این بخش می‌آموزد که :

● حضرت موسی (ع)، یکی از پیامبران بزرگ الهی است که با تحقیق درباره‌ی زندگی و رفتار و اخلاق ایشان، می‌توان نکات آموزنده‌ای را فرا گرفت.

● آسیه، یکی از زنان مؤمن بوده است.

● پیامبر اسلام (ص)، با خویشان و دوستانشان رفتاری پسندیده داشتند. ایشان همه‌ی انسان‌ها را دوست داشتند و با آن‌ها مهربان بودند.

● حضرت خدیجه، اولین زن مسلمان است که در لحظات سخت همواره با پیامبر خدا همراه بوده و در راه پیروزی اسلام، مال و ثروت خود را بذل کرده است.

● حضرت خدیجه (س)، همسر شایسته و فداکار پیامبر اسلام (ص)، برای گسترش دین خدا بسیار تلاش کرده و همواره مورد احترام پیامبر اکرم (ص) بوده است.

اسامی واحدهای درسی

در کتاب درسی دانش آموز، این مباحث در قالب چهار درس با عناوین زیر ارائه شده‌اند.

درس ۳: کودکی بر آب

درس ۱۶: برای دوست

درس ۱۸: دست‌های مادر

درس ۱۹: همسر فداکار

موضوع آشنایی با امامان (علیهم السلام)

و شیوه‌ی زندگی آنان برایش، سرمشق شود. ممکن است شما در معرفی پیامبران و امامان، بیشتر به جنبه‌ی تقدس و احترام معنوی آنان توجه کنید و سعی در شناساندن آن‌ها به عنوان افرادی برجسته و مرتبط با دستگاه غیب و ملکوت داشته باشید و کرامات و معجزات آنان را بیان کنید. اما استفاده از این شیوه برای دانش آموزان این

نکاتی درباره‌ی آموزش‌های مربوط به آشنایی با

امامان به کودکان

یکی از مهم‌ترین مقاصد تعلیم و تربیت دینی در دوره‌ی ابتدایی ایجاد علاقه‌مندی و محبت نسبت به اولیای دین است تا از این طریق، اوامر و راه و روش زندگی آنان در کودک اثر گذارد

دوره، کمی زود است (هرچند بسیار لازم و ضروری است). امامان، باید سرمشق عملی انسان‌ها باشند؛ بدین ترتیب، بهتر است به زندگی روزمره و سیره‌ی عملی آنان در زندگی، توجه و در این باره جست‌وجو کنیم و از مکارم اخلاق و فضیلت‌ها و خدمات آنان، متناسب با سنین کودکان شاهد آوریم.

خوب است بتوانیم پیشوایان مذهبی را همان‌گونه که بوده‌اند، با شرح مهربان‌ها، دل‌سوزی‌ها و رفتارها و اخلاق کریمانه‌شان، بزرگ و عالی قدر معرفی کنیم تا خود به خود در کودکان علاقه‌ای قلبی نسبت به آن‌ها حاصل شود.

بازگویی این مطلب که آنان در زندگی خویش به افراد نیازمند کمک و راهنمایی می‌کرده و سعی داشته‌اند که مردم را از گرفتاری‌ها نجات بخشند، با زبردستان خود مهربان و صمیمی بوده‌اند، دانا و اهل علم و فضیلت بوده و با مردم برخوردی سازنده و از روی عطف و مهرورزی داشته‌اند، مهربان و پرتلاش، فعال و با پشت‌کار بوده‌اند و ... همه و همه می‌تواند در تلقی کودکان نسبت به ائمه‌ی دین، تأثیر مثبت بگذارد.

درباره‌ی بخش آشنایی با امامان کتاب هدیه‌های آسمان (پایه‌ی چهارم)

معرفی بخش

بخش آشنایی با امامان نیز همانند بخش آشنایی با پیامبران، به طرح داستان‌هایی از زندگی ائمه — علیهم‌السلام — و رفتار ایشان با دیگران اختصاص دارد. ساختار داستانی این بخش،

این امکان را برای کودکان فراهم می‌آورد که با تفکر درباره‌ی موضوع داستان و رفتار شخصیت‌های اصلی آن، به درک عمیق‌تری از مفاهیم ناآشنا شوند.

این بخش در ادامه‌ی مباحث سال‌های گذشته، به معرفی امامان هفتم، هشتم و نهم — علیهم‌السلام — پرداخته است. در این پایه هم موضوع امام زمان (ع)، یکی از موضوعات اصلی است. داستان‌های مربوط به ائمه — علیهم‌السلام — به گونه‌ای تنظیم شده‌اند که در تلفیق با مباحث اخلاقی و رفتاری، الگویی عملی، خوشایند و مطلوب برای رفتار کودکان در اختیار آن‌ها قرار داده شود.

دانش‌آموز در این بخش می‌آموزد که

- حضرت امام موسی کاظم (ع)، حضرت امام رضا (ع) و حضرت امام جواد (ع)، امامان هفتم، هشتم و نهم ما شیعیان هستند و زندگی و اخلاق و رفتار ایشان برای ما سرمشق است.
- امام زمان (ع)، امام غایب ماست و با ظهور ایشان، دنیا پر از خوبی و امنیت و مهربانی می‌شود.

عناوین واحدهای درسی

در کتاب درسی دانش‌آموز، این مباحث در قالب چهار درس با عناوین زیر ارائه شده‌اند.

درس ۹: به جای دشنام!

درس ۱۱:

درس ۱۳: کودک شجاع

درس ۱۷: رؤیاهای من

موضوع اخلاق اسلامی

نکاتی درباره‌ی آموزش‌های مربوط به اخلاق اسلامی

دوره‌ی دبستان، مجال مناسبی برای تثبیت آداب و عادات پسندیده است. همچنین باید به دانش‌آموزان فرصت داد تا

به تدریج، ارزش‌های اخلاقی را در خود درونی سازند؛ به ترتیبی که فرد در آینده، نه از ترس تنبیه و نه به خاطر تشویق و تمجید بلکه به علت ارزشمندی ارزش‌های اخلاقی، به رعایت آن‌ها مقید شود.^۱

۱- کنترل اولیه بر رفتار کودک خردسال، عمدتاً از طریق عوامل اجتماعی بیرونی برقرار می‌شود اما در سنین بالاتر، به نظر می‌رسد که کنترل رفتار کودک، به‌طور فزاینده با معیارهای درونی شده‌ی رفتار که به خویش‌داری در غیاب مهارهای خارجی منتهی می‌شوند، برقرار می‌گردد. این انتقال از عوامل بیرونی به احساسات شخصی و اعتقادات اخلاقی، درونی ساختن نامیده می‌شود. بسیاری از روان‌شناسان معتقدند که درونی ساختن، فرایند اساسی در رشد اخلاق به‌شمار می‌رود. (ای میویس هنرینگتون و راس دی. پارک. روان‌شناسی کودک از دیدگاه معاصر، جلد دوم، ترجمه‌ی جواد طهوریان و دیگران، مشهد، آستان قدس رضوی، ۱۳۷۳، ص ۳۸۰)

در آموزش معیارهای اخلاقی، جنبه‌های شناختی، عاطفی و رفتاری، حائز اهمیت‌اند. آشنا ساختن کودکان با معیارها و مشخصات «کار خوب» و «کار بد» و قضاوت در مورد «خوبی» و «بدی» اعمال، جنبه‌های شناختی این آموزش‌ها را تشکیل می‌دهد. ایجاد و تقویت احساس رضایت از انجام دادن افعال اخلاقی و احساس گناه نسبت به ترک آن‌ها، به جنبه‌ی عاطفی آن مربوط می‌شود. رفتار واقعی در وضعیت‌های گوناگون و ملاحظات اخلاقی هم جنبه‌های رفتاری آموزش‌های این بخش را شامل می‌شوند.

در آموزش‌های مفاهیم و مباحث این بخش نکته‌ی مهم و اساسی ضرورت استفاده از موقعیت‌ها و فرصت‌های عینی و واقعی و نیز لزوم تکرار و تمرین و یادآوری مستمر آموخته‌هاست؛ بنابراین، مقتضی است آموزگاران محترم با یادآوری و تمرین در شرایط مختلف، امکان تثبیت عادت‌های اخلاقی مورد نظر این پایه را فراهم کنند. بدیهی است بیان مستقیم، نصیحت، سرزنش، مقایسه و ... که شیوه‌هایی کم‌اثرند، برای تحقق این منظور توصیه نمی‌شوند. دانش‌آموزان این دوره، مستعد احساس گناه در برابر اعمال و افکار خود هستند و شدت عمل در آموزش معیارهای اخلاقی، می‌تواند به ایجاد چنین احساسی منجر شود.

در مقابل، بیان غیرمستقیم، جلب توجه دانش‌آموزان به منافع متقابل رعایت امور اخلاقی، بهره‌برداری مناسب و به موقع از روابط منحصر به فرد معلم و شاگردی، ایجاد حساسیت در دانش‌آموزان نسبت به رعایت یا عدم رعایت نکات اخلاقی مورد نظر، تشویق فوری رفتارهای اخلاقی و پسندیده‌ی دانش‌آموزان، اظهار رضایت آموزگار از انجام گرفتن این اعمال، تمرین عملی و مستمر آن‌ها در شرایط مختلف و ...، شیوه‌های مؤثرتری هستند که توصیه می‌شوند.

درباره‌ی بخش اخلاق و آداب اسلامی کتاب هدیه‌های آسمان (پایه‌ی چهارم)

معرفی بخش

بخش اخلاق در کتاب هدیه‌های آسمان پایه‌ی چهارم عمدتاً

به دنبال ایجاد ذهنیتی مثبت درباره‌ی موضوع دوستی، همسایگی و خویشاوندی است. این مباحث به صورت تلفیق شده با سایر مباحث (از جمله امامت، پیامبری و احکام و مراسم)، به شیوه‌ای غیرمستقیم و در قالب داستان به کودکان ارائه می‌شود.

از این بخش نه برای نصیحت یا طرح نکات شعارگونه بلکه برای آموزش عملی آداب دوستی باید بهره‌گرفت؛ به گونه‌ای که دانش‌آموز بتواند با درس‌هایی که از خلال داستان‌ها می‌گیرد، برای رفتار خود الگویی عملی بیابد و شیوه‌ی رفتار خویش را نیز خود انتخاب کند.

با طرح موضوعات درس‌های این بخش، دانش‌آموز برای درک معنای خویشاوندی و همسایگی تلاش می‌کند، با نمونه‌هایی از تأثیر خویشاوندان و همسایه‌ها در زندگی خود آشنا می‌شود و درباره‌ی انتظارات و توقعات متقابل افراد از یک‌دیگر، نکاتی می‌آموزد. او در این بخش با نمونه‌هایی از مصادیق رعایت حقوق مردم در زندگی بچه‌ها آشنا می‌شود و درباره‌ی نتایج نیکی به همسایگان و خویشان می‌اندیشد.

دانش‌آموز در این بخش می‌آموزد که

- احترام گذاشتن به خویشاوندان و همسایه‌ها و نیکی کردن به آن‌ها از آداب مهم اسلامی است.
- یک انسان مسلمان در برابر خویشان و همسایه‌های خود وظایفی دارد که باید آن‌ها را انجام دهد.
- هر مسلمان باید دوستان خود را از میان خوب‌ها برگزیند و به آن‌ها نیکی کند.
- خداوند کسانی را که به دیگران کمک می‌کنند، دوست دارد.

اسامی واحدهای درسی

در کتاب درسی دانش‌آموز، این مباحث در قالب سه درس با عناوین زیر ارائه شده‌اند.

درس ۸ : روزی برای

درس ۱۵ : این دوستی‌ها

درس ۱۶ : برای دوست

نکاتی درباره‌ی آموزش‌های مربوط به احکام و آداب

اسلامی

بسیاری از کودکان، قبل از ورود به دبستان با برخی از احکام ساده‌ی موردنیاز یک فرد مسلمان در این دوره‌ی سنی، آشنایی دارند. آنان معمولاً احکام طهارت و نجاست را می‌دانند، اعمال و حرکات ظاهری نماز، مقدمات و برخی اذکار آن را بلدند و با روزه و مراسم آن تا حدی آشنایی دارند.

روایات اسلامی نیز به پدر و مادرها توصیه کرده‌اند که برخی از تعالیم را در طفولیت برای کودکانشان مطرح کنند و از آن‌ها بخواهند که در حد توان خود آن‌ها را فراگیرند و به کار بندند. البته بخش عمده‌ی این آموزش‌ها، به هفت سالگی به بعد موکول شده است. بر پایه‌ی این احادیث، باید پیش از هفت سالگی برخی زمینه‌های لازم درمورد نماز مانند اذکار و شعارهای اسلامی را در کودکان به وجود آورد و حتی در حدی ابتدایی، وضو گرفتن، ایستادن رو به قبله، رکوع و سجود را نیز به آنان آموخت تا گاه‌گاهی آن را در کنار پدر و مادر تمرین کنند و به تدریج با انجام دادن این فریضه‌ی مهم انس بگیرند.

در ادامه‌ی آموزش‌های کودکان در دوره‌ی پیش از دبستان، آموزش‌های احکام در دوره‌ی دبستان، از دو نظر اهمیت دارند:

۱- تقویت انس و علاقه نسبت به دین و اعمال دینی

۲- تکمیل آموخته‌های کودکان، به‌ویژه دختران که در همین

دوران به سن تکلیف رسیده‌اند.

طبق پیش‌بینی برنامه‌ی درسی این دوره، آموزش‌ها به تدریج و در حد رفع نیازهای دانش‌آموزان این سنین انجام خواهند شد.

چند اصل مهم در آموزش احکام

در آموزش احکام در دوره‌ی ابتدایی، چند اصل را باید موردتوجه قرار داد:

۱- گزینش و آموزش احکام موردنیاز دانش‌آموزان

در مقطع ابتدایی: یادگیری انبوهی از احکام و مسائل شرعی برای دانش‌آموزان ابتدایی، سخت و گاهی غیرممکن است؛ به

همین دلیل، یکی از معیارهای موجود در راهنمای برنامه برای انتخاب و گزینش احکام، نیاز مقطع سنی فعلی دانش‌آموزان است. به این ترتیب، مسائلی را که دانش‌آموزان دوره‌ی ابتدایی یا پایه‌های خاصی از این دوره با آن‌ها درگیر نیستند، می‌توان به‌طور موقت از برنامه‌ی درسی کنار گذاشت و آموزش آن‌ها را به سن و دوره‌ی تحصیلی خاص خود وا گذاشت. رعایت این اصل هم به سبک‌تر شدن بار آموزش احکام دوره‌ی ابتدایی کمک می‌کند و هم اثرگذاری بیشتر آموزش‌ها را سبب می‌شود.

با توجه به این اصل، در برنامه‌ی جدید، آموزش موضوعاتی چون خمس و زکات برای دانش‌آموزان این دوره در نظر گرفته نشده و از آموزش احکام فرعی و جزئیات و شقوق یک مسئله هم که امکان وقوع آن‌ها در دوره‌ی ابتدایی کمتر است، صرف‌نظر شده است؛ برای مثال، تنها مواردی به عنوان مبطلات روزه آموزش داده می‌شوند که امکان ابتلای دانش‌آموزان دوره‌ی ابتدایی به آن‌ها بیشتر است.

۲- توجه به تفاوت‌های جنسیتی و نیازهای هر دو

جنس پسر و دختر: طبق فتوای اغلب مجتهدان زمان حاضر، دختران در کلاس سوم ابتدایی به سن تکلیف می‌رسند و باید اعمال دینی را با شرایط خاص خود انجام دهند. این در حالی است که پسران همین مرحله را در دوره‌ی راهنمایی تجربه می‌کنند؛ بنابراین، لازم است دختران احکام موردنیاز خود را بیاموزند ولی این الزام برای پسران این دوره وجود ندارد. در برنامه‌ی جدید به این موضوع هم توجه شده است و آموزش احکام تقلید و حجاب، در پایه‌ی سوم، تنها برای دختران انجام می‌شود.

۳- رعایت اعتدال در آموزش احکام و پرهیز از

افراط و تفریط در این زمینه: سخت‌گیری و آسان‌گیری بیش از حد در آموزش احکام می‌تواند آسیب‌زا باشد. سخت‌گیری بیش از حد موجب اضطراب و نگرانی و حتی بروز وسواس در دانش‌آموزان می‌شود. یادآوری این نکته لازم است که دانش‌آموزان در اوایل دوره‌ی ابتدایی، مطلق‌گرا هستند و به همین جهت، وقتی قاعده‌ای را می‌شنوند، آن هم از زبان معلم خود که

درباره‌ی بخش احکام کتاب هدیه‌های آسمان (پایه‌ی چهارم)

معرفی بخش

بخش احکام در کتاب هدیه‌های آسمان پایه‌ی چهارم عمدتاً به دنبال ایجاد مهارت و عادت در خصوص رفتارهای دینی در کودکان است. ایجاد ذهنیتی مثبت و فضایی خوشایند برای انجام دادن عبادت‌ها و شعائر دینی یکی از وظایف تربیت دینی به‌شمار می‌رود. کودکان در درس‌های مربوط به احکام، درمی‌یابند که عبادات در اسلام آداب خاصی دارد و یک مسلمان باید این آداب را فرا گیرد و به‌کار بندد.

مبحث احکام در کتاب هدیه‌های آسمان پایه‌ی چهارم نیز به شیوه‌ای غیرمستقیم و در قالب داستان به کودکان ارائه شده است؛ بنابراین، مطالبی باقی می‌ماند که معلم باید آن‌ها را (متناسب با ویژگی‌های بچه‌ها) به زبانی ساده و شیرین برای دانش‌آموزان بیان کند. این مطالب بیشتر شامل همان احکام عملی مربوط به موضوعات درس‌ها (یعنی نماز آیات، نماز جماعت و تیمم) است. برای آشنایی آموزگاران محترم با حدود احکامی که در هر زمینه باید بیان شوند، جدولی نیز تهیه شده است.

مرور احکام آموزش داده شده در پایه‌های قبل نیز جزء برنامه‌ی آموزش احکام کلاس چهارم است؛ به همین منظور، جدولی تطبیقی تهیه شده است که در زمان بندی این آموزش‌ها، راهنمای آموزگاران محترم خواهد بود.

دوستش دارند و در زمینه‌ی امور دینی که خود را ملزم به رعایت بی‌چون و چرای آن می‌دانند، ممکن است به وسواس و اضطراب دچار شوند؛ بنابراین، در بیان و آموزش احکام از سخت‌گیری‌های بی‌مورد در این زمینه باید پرهیز کرد.

البته باید توجه داشت که سهل‌گیری بیش از اندازه نیز می‌تواند دانش‌آموزان را در انجام دادن صحیح اعمال دینی دچار مشکل کند. مهم آن است که تأکید معلم بر شیوه‌ی صحیح انجام دادن اعمال دینی، زیاد و به شکل خشونت‌آمیز نباشد و با ملایمت و تمرین و تکرار مناسب، زمینه‌ی انجام دادن صحیح آن‌ها فراهم گردد.

۵- استفاده از روش‌های جذاب در آموزش احکام:

آموزش احکام و مسائل شرعی به دانش‌آموزان دوره‌ی ابتدایی، به دلیل نوع معارف مورد نظر در این زمینه، می‌تواند دشوار و فاقد جذابیت باشد و این هنر معلم است که با استفاده از روش‌های مناسب، جذابیت‌های لازم را در آن ایجاد کند. شاید یکی از بهترین توصیه‌ها در این زمینه، ایجاد مسئله و موقعیت عینی برای آموزش یک حکم یا مسئله‌ی خاص باشد.

۶- رعایت تدریج و تکرار در آموزش احکام:

آموزش احکام باید به تدریج انجام گیرد و فرصت تمرین و تکرار فراوان به دانش‌آموزان داده شود؛ به این ترتیب، فشار نامتعارفی بر دانش‌آموزان وارد نمی‌آید و امکان یادگیری درست اعمال دینی فراهم می‌شود.

موضوعات و حدود احکام موردنظر در پایه‌ی چهارم^۱

عنوان	موضوعات اصلی	موضوعات فرعی
نماز جماعت	۱) احکام نماز جماعت	۱- نیت نماز جماعت داشتن ۲- اقتدا به امام جماعت حاضر
	۲) کیفیت نماز جماعت	- ابتدا، نیت نماز جماعت کردن - تکبیر گفتن و نخواندن حمد و سوره - انجام دادن همه‌ی اعمال نماز، پس از امام جماعت
نماز آیات	۱) شرایط وجوب نماز آیات	- خورشیدگرفتگی و ماه‌گرفتگی (برای کسانی که در محل حضور داشته و از وقوع آن اطلاع یافته‌اند). - زلزله (برای کسانی که در محل حضور داشته‌اند؛ حتی اگر از وقوع آن اطلاع پیدا نکرده باشند).
	۲) وقت نماز آیات	- در ماه و خورشیدگرفتگی، تا قبل از باز شدن گرفتگی - در زلزله، پس از آمدن زلزله
	۳) کیفیت نماز آیات	- آغاز آن مانند نمازهای دو رکعتی است. - پس از پایان قرائت سوره‌ی حمد و یک سوره‌ی کوچک، به رکوع می‌رویم. - پس از رکوع، دوباره می‌ایستیم. - بار دیگر حمد و یک سوره‌ی کوچک را می‌خوانیم. - دوباره به رکوع می‌رویم. - این کار را تا پنج مرتبه تکرار می‌کنیم. - پس از رکوع پنجم، به سجده می‌رویم. - رکعت دوم را هم مانند رکعت اول می‌خوانیم. - پس از رکعت دوم، تشهد و سلام می‌خوانیم. - به جای آن که یک سوره را پنج بار بخوانیم، می‌توانیم آن را به پنج قسمت تقسیم کنیم و هر قسمت را قبل از یک رکوع بخوانیم.
تیمم	شرایط وجوب تیمم	۱- در دسترس نبودن آب کافی برای وضو (در صورتی که مطمئن هستیم تا پایان وقت نماز، آب پیدا نمی‌کنیم). ۲- کم بودن وقت نماز (طوری که وضوگرفتن موجب قضا شدن نماز شود). ۳- در دسترس نبودن آب برای وضو (در صورتی که آب فقط برای رفع تشنگی هست و برای زنده ماندن باید آن را مصرف کنیم).
	چیزهایی که بر آن‌ها می‌توان تیمم کرد	۱- خاک ۲- انواع سنگ‌ها (سنگ سیاه، و سنگ مرمر) ۳- گل پخته مانند آجر و کوزه
	کیفیت تیمم	۱- بر زمین گذاشتن کف دو دست، با هم و یک‌باره ۲- کشیدن کف هر دو دست بر تمام پیشانی و دو طرف آن (از محل رویش موی سر تا روی ابروها و بالای بینی) ۳- کشیدن کف دست چپ بر تمام دست راست از مچ تا انگشتان ۴- کشیدن کف دست راست بر تمام دست چپ از مچ تا انگشتان

۱- این بخش با همکاری آقای ابودر رضا سلطانی تهیه شده است.